

ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР ПРЕКОНВЕНЦІЙНОЇ, КОНВЕНЦІЙНОЇ Й ПОСТКОНВЕНЦІЙНОЇ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Юлія Тимош

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
yulia21@meta.ua

У статті відображено результати теоретичного й емпіричного дослідження різних стадій і рівнів моральної свідомості особистості студента, а також виокремлено психосемантичний простір цих стадій. Основна мета психосемантичного дослідження – реконструкція семантичних просторів – унаочнення змісту свідомості, представлення її значеннєво-сислової структури у всьому розмаїтті можливих зв'язків. Установлено, що всі проявлені стадії моральної свідомості: преконовенційний, конвенційний, постконвенційний – виявляються переважно на високому рівні. Відповідно, студенти гнучко використовують різні види моральної свідомості залежно від ситуації. Виявлено, що, демонструючи преконовенційний, конвенційний і постконвенційні стадії, студенти переважно перебувають на високому рівні їх сформованості. Спостерігаємо однакові асоціації з високою частотністю в осіб із різними стадіями моральної свідомості, серед них – *совість, увічливість, чесність*. Спільні семантичні універсалії моральності для цих осіб свідчать на користь одночасного вираження різних стадій моральної свідомості в осіб юнацького віку й можливості прояву цих стадій відповідно до ситуації. Водночас існують та відмінності, які виражають специфіку кожної зі стадій. Так, на преконовенційній стадії простежуємо асоціації: *допомога, людина, друг, партнер*, – що свідчить про важливість взаємодій між людьми. В осіб із конвенційною стадією спостерігаємо асоціації: *закон, правило, справедливість*, – тоді як на постконвенційній стадії – *добро, гідність, честь*, які не траплялися на попередніх стадіях. Змістовий аналіз асоціацій підтверджує якісну інтерпретацію кожної стадії й виражає особливості моральної свідомості студентів. Перспективним вважаємо подальше дослідження моральної свідомості в контексті цілісної особистості студентів.

Ключові слова: психосемантичний простір, моральна свідомість, студент, добро, стадії розвитку моральної свідомості, асоціації.

Yuliya Tymosh. Psychosemantic Space of Preconventional, Conventional and Post-Conventional Moral Consciousness of Personality. The article presents the results of the theoretical and empirical research of various stages and levels of moral consciousness of the student's personality, as well as the psychosemantic space of these stages is distinguished. The main purpose of psychosemantic research is the

reconstruction of semantic spaces – the presentation of the content of consciousness, the representation of its semantic structure in the whole variety of possible relationships. It is established that all the manifested stages of moral consciousness: pre-conventional, konventional, post-conventional are manifested mainly on a high level. Accordingly, students flexibly use different types of moral consciousness depending on the situation. It has been shown that, demonstrating pre-conventional, conventional and post-conventional stages, students are mostly at a high level of their formation. We observe the same associations with high frequency in people with different stages of moral consciousness, among them: conscience, courtesy, honesty. The common semantic universals of morality for these individuals prove in favor of the simultaneous expression of different stages of moral consciousness in youth and the possibility of manifestation of these stages in accordance with the situation. At the same time, there are differences that express the specifics of each of the stages. Thus, at the pre-conventional stage we see associations: assistance, person, friend, partner, and that testifies to the importance of mutually beneficial relations between people. In persons with a conventional stage, we observe associations: law, rule, justice, whereas at the post-convention stage: goodness, dignity, honor, which did not occur in previous stages. A meaningful analysis of associations confirms the qualitative interpretation of each stage and expresses the peculiarities of students' moral consciousness. We consider promising the further research of moral consciousness in the context of the integral identity of students.

Key words: psychosemantic space, moral consciousness, student, goodness, stages of development of moral consciousness, association.

Юлия Тymoш. Психосемантическое пространство преконвенционного, конвенционного и постконвенционного нравственного сознания личности. В статье отражаются результаты теоретического и эмпирического исследования различных стадий и уровней нравственного сознания личности студента, а также выделяются психосемантическое пространство этих стадий. Основной целью психосемантического исследования является реконструкция семантических пространств – визуализация содержания сознания, представление его смысловой структуры во всем многообразии возможных связей. Установлено, что все проявленные стадии нравственного сознания: преконвенционная, конвенционная, постконвенционная оказываются преимущественно на высоком уровне. Поэтому студенты гибко используют различные виды нравственного сознания в зависимости от ситуации. Обнаружено, что демонстрируя преконвенционную, конвенционную и постконвенционную стадии, студенты преимущественно находятся на высоком уровне их сформированности. Наблюдаем одинаковые ассоциации с высокой частотностью у лиц с различными стадиями нравственного сознания, среди них – *совесть, вежливость, честность*. Совместные семантические универсалии нравственности для этих лиц свидетельствуют в пользу одновременного выражения различных стадий нравственного сознания у лиц юношеского возраста и возможности проявления этих стадий в соответствии с ситуацией. В то же время существуют также различия, которые выражают

специфику каждой из стадий. Так, на преконвенционной стадии наблюдаем ассоциации *помощи, человека, друга, партнера*, что свидетельствует о важности обоюдодополезных отношений между людьми. У лиц с конвенционной стадией наблюдаем такие ассоциации *закон, правило, справедливость*, тогда как на постконвенционной стадии – *добро, достоинство, честь* не встречались на предыдущих стадиях. Содержательный анализ ассоциаций подтверждает ачественную интерпретацию каждой стадии и выражает особенности нравственного сознания студентов. Перспективным считаем дальнейшее исследование нравственного сознания в контексте целостной личности студентов.

Ключевые слова: психосемантическое пространство, нравственное сознание, студент, добро, стадии развития нравственного сознания, ассоциации.

Постановка наукової проблеми та її значення

Виконуючи функцію регулятора соціальних стосунків, проблема формування моральної свідомості особистості є однією з домінуючих для сучасної державності, а відтак простежуємо постійний суспільний запит. Проте відзначимо той факт, що останнім часом відбулась інтенсивна примітивізація моральної свідомості. Унаслідок цього в дітей, підлітків і молоді проявляється посилення егоїстичних тенденцій, низький рівень розвитку моральних цінностей та почуттів, спотворення моральної мотивації, спостерігаємо зростання цинізму, жорстокості, агресивності тощо. Ураховуючи це, одним із найважливіших завдань сучасного суспільства має бути формування морально свідомої та відповідальної особистості. Адже розвиток моральної сфери – вагома основа особистісного розквіту. Люди, котрі не живуть за моральними законами, не дотримуються об'єктивних моральних засад, неодмінно деградують і в інших аспектах (Тимош, 2016).

Зважаючи на те, що серед окремих науковців побутує думка щодо «принципової невимірюваності свідомості стандартизованими психологічними методиками» (Дробот, 2013; Леонтьєв, 1975; Петренко, 1983), відтак уважаємо за доцільне розглянути можливість конструктивного розв'язання цієї проблеми через методичний апарат такої сучасної дослідницької галузі психології, як психосемантика, яка вивчає генезис, будову й функціонування індивідуальної системи значень (Дробот, 2013: 111).

Аналіз досліджень цієї проблеми

Вивчення уявлень людини про світ, феноменів походження й існування її суб'єктивних просторів є суттєвим продовженням розуміння психічного в парадигмі «відображення об'єктивної дійсності» (Леонтьєв, 1975). Загальнотеоретична підстава психосемантичного підходу до

дослідження людської психіки – підхід через дослідження категоріальної структури індивідуальної свідомості (Дробот, 2013).

У сфері психосемантичних досліджень на сьогодні існують ґрунтовні експериментальні напрацювання: у Росії це, насамперед, праці О. Артем'євої, В. Петренка, В. Серкіна, О. Шмельова, в Україні – Г. Балл, Ф. Василюк, В. Васютинського, Ю. Швалб, В. Семиченко; за кордоном – Ч. Осгуд, Дж. Келлі та ін.

Потрібно також відзначити, що до психосемантичних аспектів функціонування свідомості неодноразово звертались і сучасні науковці-психологи. Зокрема, О. Дробот вивчала психосемантичні особливості професійної свідомості майбутніх менеджерів; Н. Кучеровська – психосемантичну структуру професійної свідомості практичного психолога; О. Лозова – психосемантичну структуру етнічної свідомості; О. Польшина – «психосемантичні особливості сприймання студентами народної орнаментальної символіки»; у дисертаційному дослідженні М. Теплякова здійснено психосемантичний аналіз ефективності засобів комунікативного впливу, а в роботі Н. Савелюк – психосемантичних особливостей громадянської свідомості студентської молоді тощо.

Один із засновників цього напрямку В. Петренко зазначає, що психосемантика досліджує різні форми існування значення в індивідуальній свідомості (образи, символи, комунікативні й ритуальні дії, а також словесні поняття). У її завдання входить реконструкція індивідуальної системи значень, крізь призму якої відбувається сприйняття суб'єктом світу, інших людей, самого себе, а також вивчення генези, будови та функціонування цієї системи (Петренко, 1983).

Інший відомий дослідник О. Шмельов стверджує: експериментальна психосемантика поєднує психологічні дослідження значення, які в психології розуміють як найважливішу одиницю психічного відображення людиною світу. Учений вважає, що під час психосемантичного дослідження реалізується суб'єктивна парадигма проектування та аналізу психологічних даних (Шмельов, 2002).

О. Дробот зазначає, що психосемантичний підхід спирається на методичний принцип дослідження образів, понять, об'єктів через вивчення упередженості людської свідомості за допомогою реконструкції системи індивідуальних значень. Оцінюючи будь-що, людина закладає в цю оцінку свою власну упередженість, суб'єктивність, і матриця таких оцінок є вихідним матеріалом для подальшого аналізу індивідуальності оцінювача (Дробот, 2013: 112). Таким чином дослідниця підтримує

відоме положення О. Леонт'єва про упереджений характер психічного відображення й індивідуальної свідомості людини (Леонт'єв, 1975).

Психосемантика зосереджена на питаннях, пов'язаних із тим, як особа розуміє зміст різної інформації, яким чином вона категоризує свої знання про світ і ставлення до нього.

Завдання психосемантики полягає в дослідженні різних форм існування значень в індивідуальній свідомості людини (образи, символи, символічні дії, а також знакові та вербальні форми); в аналізі впливу мотиваційних чинників й емоційних станів особи на формування в неї системи значень, семантичної організації знань; у розкритті психічних механізмів інтерпретації та розуміння процесів сприйняття, фактів, слів, міміки, пантоміміки, вчинків, подій, ситуацій та інших людей залежно від сформованих індивідуальних значень; у розвитку процесів пам'яті, мислення, розуміння, прийняття рішень під впливом особистісних особливостей; у виявленні механізмів значення й категоризації; у виявленні структури множини значень і способів їх організації тощо (Варій, 2009).

Важливу роль у розвитку психосемантичних досліджень відіграли дані про позитивний вплив семантичного контексту на сприйняття окремих стимулів. Цю закономірність уперше виявив Дж. Кеттел як ефект переваги слова, який зводиться до того, що сприйняття букв помітно пришвидшується в контексті слова (Варій, 2009: 415).

Дослідження процесів категоризації надовго стало центром дискусії в психології розвитку, для якої істотною виявилася проблема засвоєння знакової системи. Ця тема займала особливе місце в розвитку української та російської психології. Поняття «значення» одне з ключових у теорії Л. Виготського. Учений описував це поняття «як єдність спілкування й узагальнення» і вважав, що метод дослідження відношення думки до слова не може бути іншим, ніж метод семантичного аналізу. Його ідеї продовжено в працях О. Леонт'єва, О. Лурії та інших сучасних дослідників.

Традиційно розрізняють кілька видів значення, однак розуміння того, що саме під цим мається на увазі, може бути досить різним у різних авторів. Референтне значення – це той об'єкт, подія або ситуація, що стоять за конкретним «знаком» (символом). У вітчизняній психології в цьому випадку прийнято говорити про предметне значення «знака». Як синонім референтного значення часто вживають денотативне значення. Дж. Брунер ставить знак рівності між денотативним і

функціональним значеннями (або категоріями), підкреслюючи не лише предметну віднесеність денотата, а й підпорядкування його вимогам використання в певних контекстах та в процесі розуміння іншими людьми (Варій, 2009).

Поняття конотативного значення також неоднозначне. О. Лурія ставив на увазі знак рівності між конотативним й асоціативним значеннями. Слово (знак, символ) не лише вказує на певний предмет або явище, а й неминуче сприяє встановленню низки додаткових зв'язків і є центральним вузлом цілої мережі образів, зумовлених ним або «конотативно» пов'язаних із ним слів. Комплекси асоціативних значень, які мимоволі виявляються під час сприйняття цього слова, називають його семантичним полем і визначають його конотативне значення (Варій, 2009: 417–420).

Ч. Осгуд, один із засновників психосемантики, під конотативним значенням розумів «...ті стани, що виникають за сприйняттям слова-подразника і необхідно передують осмисленим операціям із символами. Ці значення виявляються у формі “афективно-чуттєвих тонів”. Афективно-чуттєве забарвлення конотата виходить на перший план для більшості дослідників, які розглядають його як афективне значення» (Osgood, 1952).

В. Петренко вважає, що конотативне значення найближче (на операційній, але не теоретичній підставі) до поняття «особистісний смисл», під яким розуміють ставлення суб'єкта до світу, вираженого в значеннях. Ідеться про «значення» для особистості, яке нерозривно пов'язане з її мотивами та загальною спрямованістю й виявляється у формі емоційного забарвлення того або іншого об'єкта чи явища, а також у формі неусвідомлених настановлень (Петренко, 1983).

Поділ значення на види ще не означає, що воно розмежоване у внутрішньому світі людини. На думку окремих дослідників, значення – це єдність представленості об'єкта, можливих дій (практичних або розумових) щодо цього об'єкта й ставлення до нього суб'єкта (Артем'єва, Шмельов).

На противагу цьому підходу, у європейській когнітивній психології та психолінгвістиці значення розуміють як складну багатокомпонентну структуру, яка складається з дрібніших, аніж значення, одиниць. За аналогією до фонетики, де все багатство мовного потоку можна описати за допомогою обмеженого набору фонем, усю кількість значень можна подати обмеженим набором компонентів (схем, маркерів тощо). Більш продуктивними є напрями, які розглядають структуру не стільки одного значення, скільки багатьох значень.

Л. Засекіна зазначає, що з позиції діяльнісного підходу значення – це засіб психічного відображення й узагальнення дійсності, яке утворюється в ході життєреалізації особистості як активного суб'єкта діяльності та є молярною одиницею її свідомості; із позиції когнітивного підходу, значення – це складний когнітивний процес, котрий ґрунтується на всіх когнітивних операціях (абстрагування, категоризації, концептуального перетину) та зумовлюється модально специфічними й аномодальними ознаками (символьними, схемними, семантичними, пропозиціональними тощо) (Засекіна, 2009: 66).

Класи об'єктів, об'єднані на основі загальних (або узагальнених) ознак чи атрибутів, прийнято називати *категоріями*. Стійкі (інваріантні) структури (сполучення) узагальнених ознак (атрибутів) або «типові приклади» з категоріальних множин називають *прототипами*.

Розрізняють *вербальні й невербальні форми значень*. Говорять також про репрезентацію або представлення значення в тій чи іншій формі. Цим підкреслюють надстимульний характер значення. Вербальні форми – це представлення значення у словах, цифрах, математичних знаках та інших символах такого виду. Невербальні форми існування значення містять різноманітні образні уявлення й символічні дії. Сюди можна віднести й стійкі одиниці емоційно-оцінних структур, що завжди погано піддаються вербальному опису.

В. Горбунова зазначає: основною метою психосемантичного дослідження є реконструкція семантичних просторів – унаочнення змісту свідомості, представлення її значеннєво-сислової структури у всьому розмаїтті можливих зв'язків (Горбунова, 2007). В. Петренко пропонує всю процедуру реконструкції семантичних просторів розбити на три послідовні етапи, на першому з яких потрібно виокремити дослідницький матеріал (сислові параметри); на другому – обрати спосіб його математичного аналізу та побудувати семантичні простори; на третьому – проінтерпретувати виокремлені семантичні структури (Петренко, 1983).

В. Серкін називає такі методи психосемантичного дослідження, як спостереження й бесіда; зображення або опис слів, станів, ситуацій, відносин; методи визначення понять; методи порівняння (розрізнення) стимулів; методи класифікації; методи суб'єктивного шкалювання; асоціативні експерименти; методи формування понять; семантичні диференціали (СД); методи особистісних конструктів; методи семан-

тичних радикалів; методи опосередкованого дослідження значень; методи мікросемантичного аналізу; методи контекстної та семантичної реконструкції й конструювання; контент-аналіз глибинних семантичних ролей; методи порівняння та трансляції семантичних описів; формувальні й навчальні психосемантичні експерименти; лонгетюдні психосемантичні експерименти; побудова векторних моделей спрямованості семантичних описів; метод дослідження словника інтрацептивних відносин (Дружинина, 2003).

І. Бліннікова та О. Сафуанова виокремлюють прямі методи психосемантичних досліджень, методи непрямого дослідження семантики й ті, в основу яких покладено нейрофізіологічні кореляти (Горбунова, 2007). Прямими названо методи, які дають змогу безпосередньо в'ясувати значення або смисл того чи іншого слова, предмета, явища. Серед таких виокремлюють методи асоціативного експерименту, класифікації, шкалювання, метод особистісних конструктів і семантичного диференціалу. Непряме дослідження семантики, на думку дослідниць, виражається у вивченні окремих процесів та явищ, в основу функціонування яких покладено семантичні зв'язки. Так, порівняння порогів відчуттів або суб'єктивної тривалості стимулів ґрунтується на особистісному смислі, тобто тому семантичному навантаженні, який у них укладає людина. До методів непрямого дослідження також належать аналіз групування стимулів під час їх пригадування (в основі групування – семантичні зв'язки), аналіз успішності пригадування матеріалу залежно від його семантичної обробки тощо. Прикладом методів із нейрофізіологічним спрямуванням є метод семантичного радикалу, у якому критерієм семантичної близькості вважається перенос умовно-рефлекторних реакцій з одного об'єкта на інший (Горбунова, 2007).

Якщо предметом експериментальної психосемантики є суб'єктивні системи значень, то основним її методом – багатомірне шкалювання, тобто побудова суб'єктивних семантичних просторів. Семантичний простір, отже, є дослідницькою моделлю структури індивідуальної свідомості, на основі якої й відбувається сприймання людиною об'єктів, їх класифікація та порівняння. Під час реконструкції категоріальних структур індивідуальної свідомості, що опосередковують сприйняття певного об'єкта, відбувається моделювання суб'єктивної картини світу (або окремої проблеми) у тому вигляді, у якому вона дається свідомості кожної окремої людини (Дробот, 20013: 115).

Умовою ефективного використання психосемантичних методик виступає проста й зручна математична модель індивідуальної свідомості – семантичний простір. Семантичний простір – це система ознак, що описують об’єкти деякої дійсності. Різні ознаки можна представити як координатні осі багатовимірного семантичного простору, об’єкти – як точки в цьому просторі, значення ознак цих об’єктів – як координати або проекції точок на осі, а відмінності між об’єктами – як відстані між точками. Методи експериментальної психосемантики традиційно використовуються для виявлення ставлення людей до себе та інших (Горбунова, 2007).

Отже, популярність психосемантичних методик зумовлена їхніми унікальними можливостями з вивчення свідомості людини. Вони, на нашу думку, найбільш адекватні для дослідження уявлень людини про різні об’єкти дійсності та її ставлення до них, що й становить сутність свідомості, у тому числі моральної.

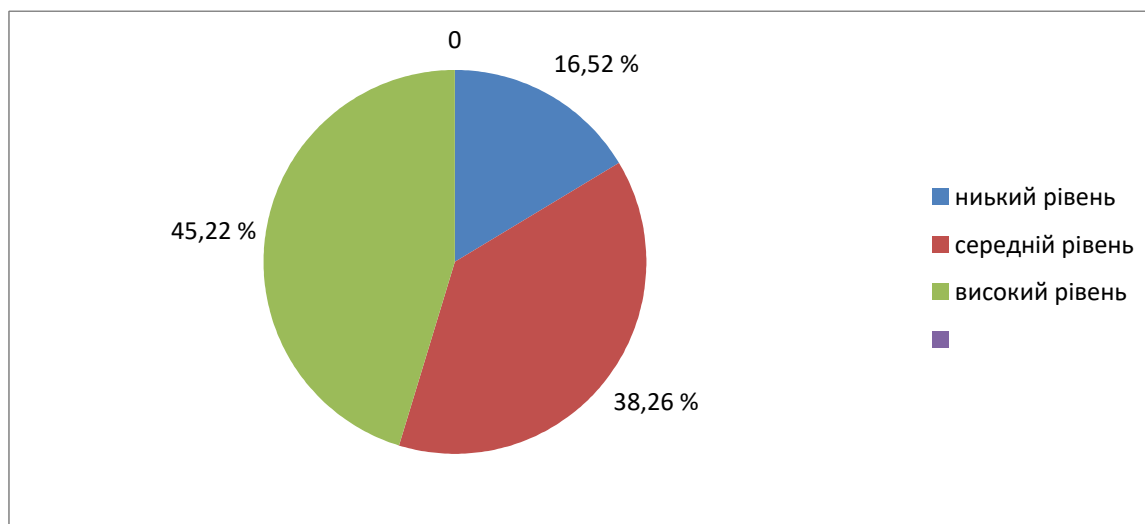
Результати емпіричного дослідження

Діагностичною методикою для виокремлення рівнів розвитку моральної свідомості в нашому дослідженні була методика Л. Кольберга – моральні дилеми. Дослідження проводили на базі Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (114 студентів віком 17–22 роки) і Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (116 студентів 17–25 років), разом – 230 осіб. Для визначення психосемантичного простору поняття «моральність» у вибірці студентів із високим рівнем різних стадій моральної свідомості використано процедуру асоціативного експерименту. Для визначення найбільш контрастних значень ми досліджували психосемантичний простір поняття «моральність» для осіб лише із високим рівнем преконвенційної, конвенційної й постконвенційної моральної свідомості. Математично-статистичну обробку даних здійснювали з допомогою описової статистики комп’ютерної програми SPSS. За результатами описової статистики встановлено значення відповідних відсотків і визначено низький, середній та високий рівні преконвенційної, конвенційної й постконвенційної моральної свідомості. Середні значення відповідно до встановлених рівнів моральної свідомості на основі середньогрупових значень і стандартного відхилення відображено в табл. 1

Таблиця 1

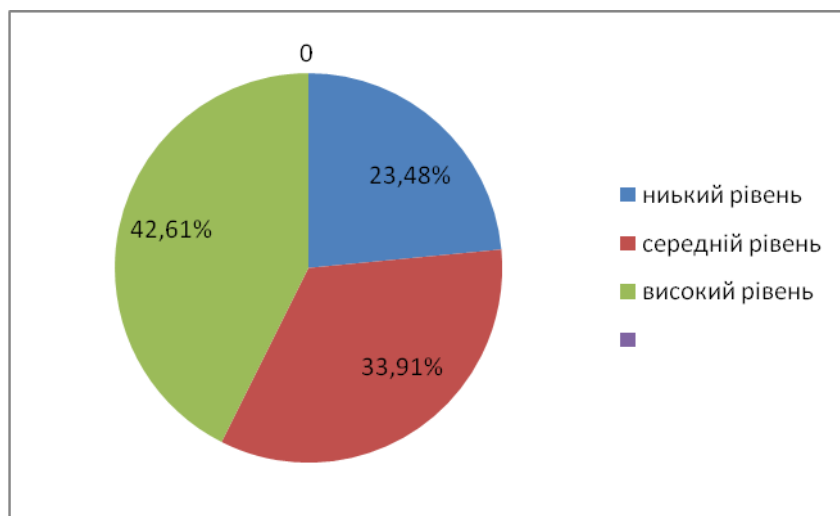
Значення низького, середнього й високого рівнів моральної свідомості

№ з/п	Види моральної свідомості	Рівні моральної свідомості
1	Преконвенційний	Низький (0–9,75) Середній (9,76–13,00) Високий (13,01–27,00)
2	Конвенційний	Низький (0–40,00) Середній (41,00–47,00) Високий (48,00–61,00)
3	Постконвенційний	Низький (0–13,0) Середній (14,0–18,00) Високий (19,00–41,00)

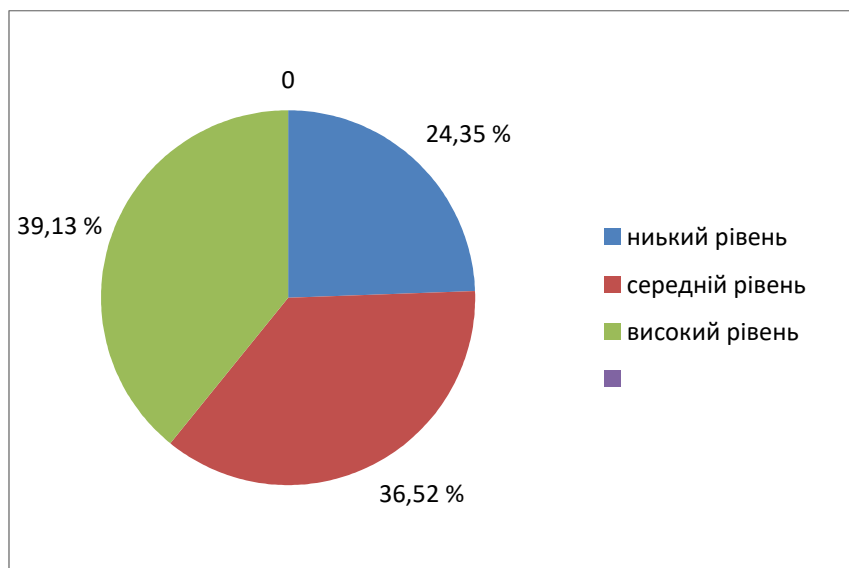
Рис. 1. *Розподіл студентів преконвенційної моральної свідомості*

Найвищий відсоток студентів (45,22 %) мають високий рівень преконвенційної свідомості. Це означає, що у власній поведінці студенти орієнтуються на прийняті в суспільстві правила й норми, що визначають поняття добра та зла. Однак при цьому вони орієнтуються лише на власні фізичні або гедоністичні (пов’язані із задоволенням або невдоволенням) наслідки виконуваних дій (заохочення, покарання, фаворитизм тощо), а також на авторитет і владу тих, хто встановив ці правила та норми. Високий рівень преконвенційної свідомості свідчить про те, що провідним принципом для цих студентів є життєве правило: «я тобі, ти мені», відтворюючи так звану кругову поруку через сподівання отримання користі в майбутньому.

Рис. 2. Розподіл студентів конвенційної моральної свідомості

Найвищий відсоток тих студентів (42,61 %), котрі мають високий рівень конвенційної моральної свідомості. Студенти з цією стадією моральної свідомості підпорядковуються прийнятним моральним вимогам і прагнуть відповідати моральним очікуванням групи (сім'ї, трудового колективу, організації, нації тощо). Провідне гасло цих студентів – підпорядкування законам і порядку.

Рис. 3. Розподіл студентів постконвенційної моральної свідомості

Найвищий відсоток тих студентів (36,52 %), які володіють високим рівнем постконвенційної свідомості. Вони намагаються встановити для себе універсальні моральні цінності, що є правильними незалежно від того, яка група людей їх підтримує, та від того, які їхні стосунки з відповідною групою людей.

Можна зробити висновок про те, що всі проявлені стадії моральної свідомості: преконвенційний, конвенційний, постконвенційний – виявляються переважно на високому рівні. На думку Кольберга, особа може досягнути вищої стадії лише за умови, якщо вона пройшла попередні.

За результатами нашого дослідження можемо стверджувати, що студенти гнучко використовують різні види моральної свідомості залежно від ситуації. Водночас, демонструючи преконвенційний, конвенційний і постконвенційні стадії, студенти переважно перебувають на високому рівні їх сформованості.

Розглянемо психосемантичний простір поняття «моральність» для осіб, які виявили високий рівень сформованості лише однієї стадії морального розвитку: преконвенційної, конвенційної чи постконвенційної – для визначення психологічних координат моральності цих осіб (див. табл. 2).

Таблиця 2

Психосемантичний простір поняття «моральність» осіб із високим рівнем преконвенційної, конвенційної і постконвенційної свідомості

Найчастотніші асоціації осіб із преконвенційною стадією свідомості	Найчастотніші асоціації осіб із конвенційною стадією свідомості	Найчастотніші асоціації осіб із постконвенційною стадією свідомості
Совість (4), увічливість (4), взаємодопомога (4), допомога (6), чесність (4), людина (4), партнер (4), друг (4)	Совість (16), доброта (6), закон (4), правило (4), правильний (4), чесність (4), справедливість (4), увічливість (4)	Совість (16), гідність (10), честь (8), чесність (6), чеснота (6), увічливість (6), добро (4), правильний (4), зло (4)

Отже, спостерігаємо однакові асоціації з високою частотністю в осіб із різними стадіями моральної свідомості, серед яких – совість, увічливість, чесність. Спільні семантичні універсалії моральності для цих осіб свідчать на користь одночасного вираження різних стадій моральної свідомості в осіб юнацького віку й можливості прояву цих стадій відповідно до ситуації. Водночас існують також відмінності, які виражають специфіку кожної зі стадій. Так, на преконвенційній стадії спостерігаємо такі асоціації, як *допомога, людина, друг, партнер*, що свідчить про важливість взаємокорисних стосунків між людьми. В осіб із конвенційною стадією спостерігаємо такі асоціації: *закон, правило, справедливість*, – тоді як на постконвенційній стадії – *добро,*

гідність, честь, що не траплялися на попередніх стадіях. Змістовий аналіз асоціацій підтверджує якісну інтерпретацію кожної стадії й виражає особливості моральної свідомості студентів.

Результати теоретичного та емпіричного дослідження проблеми дають змогу зробити **висновки** про те, що студенти виражають різні стадії моральної свідомості відповідно до актуальної ситуації. Водночас усі ці стадії сформовані на високому рівні. Психосемантичний аналіз поняття моральності свідчить про змістове наповнення кожної зі стадій морального розвитку. **Перспективним** вважаємо подальше дослідження моральної свідомості в контексті цілісної особистості студентів.

Література

1. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник / М. Й. Варій. – Київ : Центр учб. літ., 2009. – 1007 с.
2. Горбунова В. В. Структура психосемантичного дослідження / В. В. Горбунова // Соціальна психологія. – 2007. – № 1. – С. 170–178.
3. Дробот О. В. Психосемантична теорія свідомості у вітчизняній психології як основа психосемантичного дослідження / О. В. Дробот // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. – Т. X : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 25. – С. 110–120.
4. Засєкіна Л. В. Психологія значення: відбиття діяльнісного підходу у когнітивній парадигмі / Л. В. Засєкіна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія : Психологія і педагогіка. – 2009. – Вип. 12. – С. 62–72.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – Москва : Политиздат, 1975. – 262 с.
6. Петренко В. Ф. Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании / В. Ф. Петренко. – Москва : МГУ, 1983. – 176 с.
7. Психология XXI века : учеб. для вузов / под ред. В. Н. Дружинина. – Москва : ПЕРСЭ, 2003. – 863 с.
8. Серкин В. П. Методы психологии субъективной семантики и психосемантики : учеб. пособие для вузов / В. П. Серкин. – Москва : Изд-во «ПЧЕЛА», 2008. – 382 с.
9. Тимош Ю. В. Психосемантичні дослідження свідомості особистості / Ю. В. Тимош // Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (12 трав. 2016 р.) / за заг. ред. Л. В. Засєкіної, А. В. Кульчицької. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2016. – С. 25–27.

10. Тимош Ю. В. Психосемантичні аспекти моральної свідомості особистості / Ю. В. Тимош // Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (15 трав. 2017 р.) / за заг. ред. Л. В. Засекіної, А. В. Кульчицької. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2017. – С. 39–42.

11. Шмелёв А. Г. Психодиагностика личностных черт / А. Г. Шмелёв. – Санкт-Петербург : Речь, 2002. – 480 с.

12. Osgood C. E. The nature and measurement of meaning / C. E. Osgood // Psychol. bulletin. – 1952. – V. 49. – P. 197–237.

References

1. Variy, M. Y. (2009). Zagal'na psykhologhiya: pidruchnyk. [General Psychology: Textbook.]. Kyiv : Tsentr uchbovoyi literatury. 1007 p. [in Ukrainian].

2. Horbunova, V. V. (2007). Struktura psykhosemantychnoho doslidzhennya. *Sotsial'na psykhologhiya – Social Psychology*. № 1. P. 170–178 [in Russian].

3. Drobot, O. V. (2013). Psykhosemantychna teoriya svidomosti u vitchyznyaniy psykhologhiyi yak osnova psykhosemantychnoho doslidzhennya [Psychosemantic theory of consciousness in domestic psychology as the basis of psychosemantic research]. *Aktual'ni problemy psykhologhiyi: Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykhologhiyi im. H. S. Kostyuka NAPN Ukrainy – Actual problems of psychology: Collection of scientific works of the Institute of Psychology them. GS Kostyuk NAUP of Ukraine*. K. : DP «Informatsiyno-analitychne ahentstvo», Tom X. Psykhologhiya navchannya. Henetychna psykhologhiya. Medychna psykhologhiya. Vyp. 25. P. 110–120 [in Ukrainian].

4. Zasiakina, L. V. (2009). Psykhologhiya znachennya: vidobrazhennya diyalnisnogo pidhodu v kohnityvniy paradyhmi [Psychology of meaning: reflection of the activity approach in a cognitive paradigm]. *Naukovi zapysky Natsional'nyy universytet «Ostroz'ka akademiya»*. Seriya: Psykhologhiya ta pedahohika – Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». Series: Psychology and Pedagogy. Vyp. 12. P. 62–72 [in Ukrainian].

5. Leont'ev, A. N. (1975). Deyatel'nost'. Soznanye. Lychnost' [Activity. Consciousness. Personality]. M. : Polityzdat, 262 p. [in Russian].

6. Petrenko, V. F. (1983). Vvedeniye v eksperymental'nyuyu psykhosemantyku: issledovanie form reprezentatsiyi v obydenom soznaniyi [Introduction to experimental psychosemantics: the study of the forms of representation in ordinary consciousness]. M. : MHU, 176 p. [in Russian].

7. Psykhologhiya XXI veka: Uchebnyk dlya vuzov [Psychology of the XXI Century: A Textbook for High Schools]. (2003) / pod red. V. N. Druzhynyna. M. : PERSE, 863 p. [in Russian].

8. Serkin, V. P. (2008). Metody psykhologhiyi sub'yektyvnoy semantyky i psykhosemantyky: Uchebnoe posobyе dlya vuzov [Methods of Psychology of Subjective Semantics and Psychosemantics: A Textbook for Universities]. M. : Izdatel'stvo PSHELA, 382 p. [in Russian].

9. Tymosh, Yu. V. Psykhosemantychni doslidzhennya svidomosti osobystosti [Psychosemantic studies of personality consciousness]. *Osobystist' i suspil'stvo: metodolohiya ta praktyka suchasnoyi psykhologhiyi : materialy III Mizhnarodnoyi*.

nauk.-prakt. internet-konf. (12 travnya 2016 r.) – Personality and Society: Methodology and Practice of Modern Psychology: Materials of the III International. science-practice internet conf. (May 12, 2016). Luts'k : PP Ivanyuk V. P., 2016. P. 25–27 [in Ukrainian].

10. Tymosh, Yu. V. (2017). Psykhosemantychni aspekty moral'noyi svidomosti osobystosti [Psychosemantic aspects of the moral consciousness of the individual]. *Osobystist' i suspil'stvo: metodolohiya ta praktyka suchasnoyi psykholohiyi: materialy III Mizhnarodnoyi. nauk.-prakt. internet-konf. (5 travnya 2017 r.) – Personality and Society: Methodology and Practice of Modern Psychology: Materials of the III International. science-practice internet conf. (May 5, 2017). Luts'k : PP Ivanyuk V. P. P. 39–42 [in Ukrainian].*

11. Shmel'ov, A. H. (2002). Psykhodyahnostyka osobystisnykh. SPb. : Rech', 480 p. [in Russian].

12. Oshud, S. E. (1952). Pryroda i vymiryuvannya znachennya / Psykholohiya. *byuleten'*, V. 49. P. 197–237.

Received: 20.05.2018

Accepted: 04.06.2018